

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.7>

Горбова Н. А.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування
Таврійського державного агротехнологічного університету
імені Дмитра Моторного

Палюх А. Я.,

доктор юридичних наук, доцент
Тернопільського національного технічного університету
імені Івана Пулюя

Пархета В. І.,

викладач кафедри соціальних і правових дисциплін
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини,
аспірант кафедри адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ

Анотація. Наукова стаття присвячена з'ясуванню особливостей та виявленню проблемних аспектів правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни. В роботі здійснено розкриття сутності правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни, адже повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію суверенної правової та демократичної України зумовило значне розбалансування явищ і процесів суспільно-політичного та соціально-економічного характеру. Зазначається, що основні права та свободи людини і громадянина в Україні регламентуються Конституцією та міжнародними нормативно-правовими актами, найбільш вагомим із яких виявляється Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, що імplementовані у вітчизняне законодавство. В дослідженні здійснено узагальнення наукових підходів щодо формування переліку прав та свобод людини і громадянина, які можуть бути істотно обмежені в умовах запровадження спеціального правового режиму воєнного стану. Доведено необхідність гарантування громадянам України права на житло, на захист соціально вразливих верств населення, а також тих, що проживають на тимчасово окупованих територіях. Окремо обґрунтовано дестабілізуючий вплив чинників воєнного характеру на забезпечення правового захисту та відновлення прав і основоположних свобод людини та громадянина, що являються підставою для встановлення обмежень щодо прав і основоположних свобод людини і громадянина. У статті значна увага приділена систематизації основних напрямів правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни, а також запропоновано ключові заходи адміністративно-правового та цивільно-правового характеру, за допомогою яких можна підвищити ефективність правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни.

Ключові слова: права, свободи, правовий захист, воєнний стан, заборони, правові обмеження, нормативно-правове забезпечення.

Horbova N. A., Palyukh A. Ya., Parkheta V. V. Legal protection and restoration of human rights and fundamental freedoms in the conditions of overcoming the consequences of war

Abstract. The scientific article is devoted to clarifying the peculiarities and identifying problematic aspects of legal protection and restoration of human rights and fundamental freedoms in the conditions of overcoming

the consequences of war. The work reveals the essence of legal protection and restoration of human rights and fundamental freedoms in the conditions of overcoming the consequences of the war, because the full-scale invasion of the aggressor state on the territory of the sovereign legal and democratic Ukraine caused a significant imbalance of phenomena and processes of a socio-political and socio-economic nature. It is noted that the basic rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine are regulated by the Constitution and international legal acts, the most important of which is the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, implemented in domestic legislation. In the study, a generalization of scientific approaches to the formation of a list of rights and freedoms of a person and a citizen, which may be significantly limited in the conditions of the introduction of a special legal regime of martial law, is carried out. The need to guarantee citizens of Ukraine the right to housing, to protect socially vulnerable sections of the population, as well as those living in temporarily occupied territories, has been proven. The destabilizing influence of military factors on the provision of legal protection and restoration of the rights and fundamental freedoms of a person and a citizen, which are the basis for establishing restrictions on the rights and fundamental freedoms of a person and a citizen, is separately substantiated. The article pays considerable attention to the systematization of the main directions of legal protection and restoration of human rights and fundamental freedoms in the conditions of overcoming the consequences of war, and also proposes key measures of an administrative-legal and civil-law nature, with the help of which it is possible to increase the effectiveness of legal protection and restoration of human rights and fundamental freedoms in the conditions of overcoming the consequences of war.

Key words: *rights, freedoms, legal protection, martial law, prohibitions, legal restrictions, regulatory and legal support.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію незалежної, суверенної, демократичної та правової держави зумовило виникнення вагомих кризових явищ в Україні в цілому та в суспільстві зокрема, внаслідок чого загострилися проблеми порушення прав людини і громадянина, а також їх основоположних свобод. Збройна агресія країни-окупанта та ведення активних бойових дій на території України обумовили необхідність запровадження спеціального правового режиму воєнного стану, який передбачає порушення низки специфічних питань щодо правового захисту прав і основоположних свобод людини, а також формування стратегічних пріоритетів щодо їх відновлення в умовах подолання наслідків війни, адже виклики і небезпеки воєнного характеру значно їх обмежують та встановлюють значні заборони. Зважаючи на окреслені тенденції, тематика дослідження набуває особливої актуальності та потребує поглибленого вивчення.

Стан дослідження. Проблемні аспекти забезпечення правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни набувають особливої актуальності та гостроти в сучасних умовах функціонування України та дедалі частіше перетворюються на предмет активних наукових дискусій. Значні напрацювання в окресленому напрямку знайшли

своє відображення в науковому доробку Ю. Рижука [1], М. Мерник, Є. Стоян та К. Артеменко [2], М. Афанасьєвої [3], М. Смуш-Кулеша, А. Федорова та Б. Мойса [4], В. Полякової [5].

Однак, не заперечуючи значних та вагомих поглядів щодо вирішення проблемних аспектів у сфері правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни, досягнути бажаного результату досі не вдалося, що потребує додаткових досліджень та пошуку ефективних шляхів виходу з кризових ситуацій.

Метою статті є теоретико-прикладні дослідження правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни.

Виклад основного матеріалу. Правовий захист та відновлення прав людини і основоположних свобод є пріоритетним напрямком діяльності держави, вагомість якого в умовах війни особливо загострюється та актуалізується. Очевидно, що існуючий науковий доробок свідчить про приділення належної уваги цій проблематиці. Зокрема, ґрунтовні дослідження окресленої проблематики зроблені Ю. Рижук [1, с. 26], який її розглядає з точки зору різносторонніх підходів до забезпечення прав людини в умовах воєнного стану, внаслідок чого встановлює вагому роль у вирішенні проблем забезпечення прав людини і громадянина в правовій соціальній демократичній

державі органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас, науковцю вдалося систематизувати основні права та свободи людини і громадянина, що регламентовані Конституцією України [6] та можуть бути обмежені в умовах запровадження воєнного стану, перелік яких узагальнено на рис. 1.

Окремо вважаємо за доцільне виокремити статтю 64 Конституції України, яка передбачає гарантування необмеженості конституційних прав і свобод людини і громадянина. Однак, в умовах запровадження спеціального правового режиму, зокрема, воєнного стану в країні ця норма має виключення, про що свідчить частина 2 цієї статті, відповідно до положень якої можуть застосовуватися деякі обмеження прав і сво-

бод, проте повинен бути вказаний чіткий термін дії таких обмежень, а також надаватися повний перелік прав, що заборонено обмежувати. В цьому контексті слухним є зауваження А. Мерник, Є. Стоян та К. Артеменко [2, с. 51], які стверджують, що чинники воєнного характеру, які зумовлюють запровадження воєнного стану в країні, завжди є підставою для обмеження прав і свобод людини та громадянина. Стає очевидним, що посилюються ризики й загрози такого обмеження та виникає необхідність ефективного законодавчого й нормативно-правового регулювання.

Не менш важливими є монографічне дослідження колективу авторів під редакцією М. Афанасьєвої [3, с. 6], які встановили

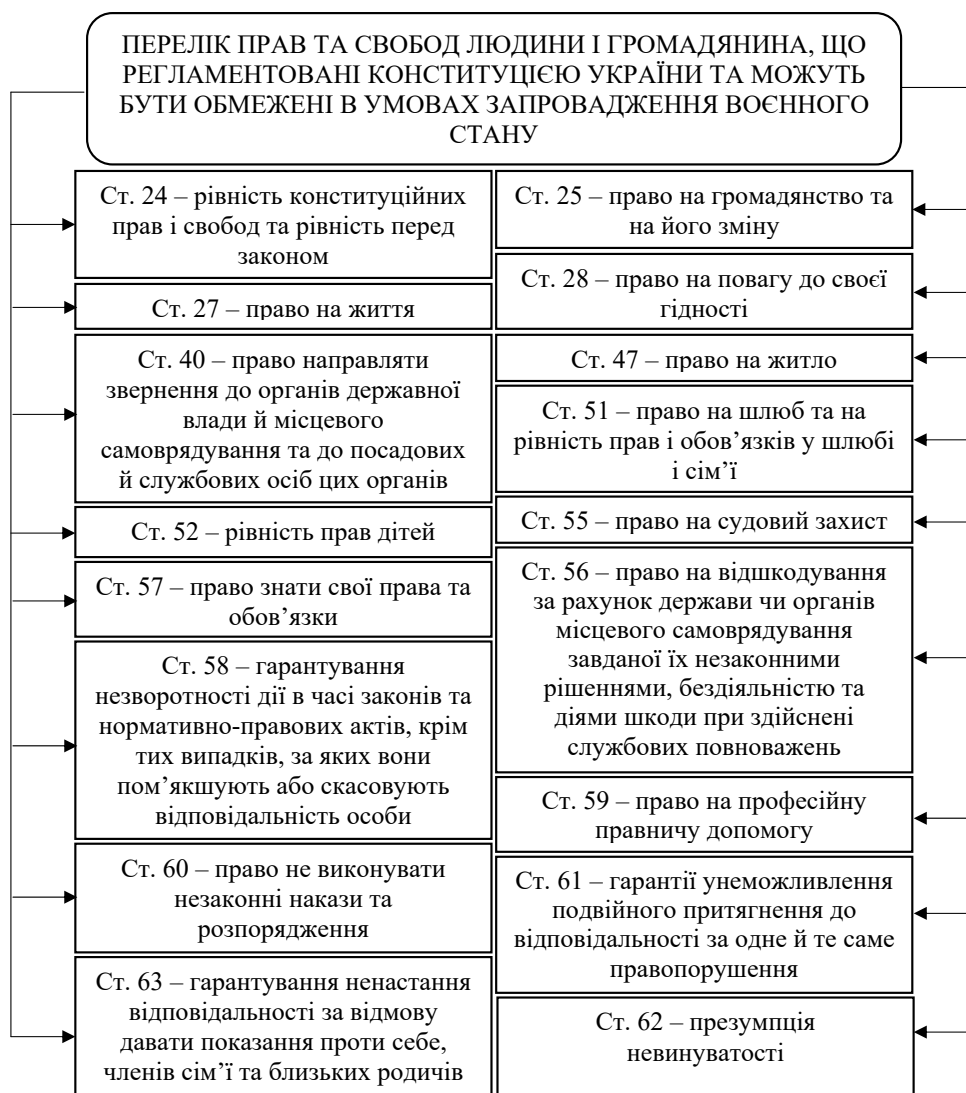

Рис. 1. Перелік прав та свобод людини і громадянина, що регламентовані Конституцією України та можуть бути обмежені в умовах запровадження воєнного стану

Джерело: сформовано авторами на основі [1, с. 26–27].

особливості забезпечення прав та свобод людини і громадянина в умовах війни та в період подолання наслідків війни, які полягають у забезпеченні правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод. Науковці переконують, що запровадження обмежувальних заходів першочергово зумовлено необхідністю швидкого здійснення відновлення територіальної цілісності, захисту суверенітету держави та захисту конституційного ладу. За таких умов відбувається непропорційне втручання в реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина. Тому, як зазначає Д. Лубінець [7, с. 11], обумовлюється необхідність законодавчого врегулювання питань визначення правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни, а також розмежування категорій постраждалих внаслідок збройної агресії. Водночас, на думку вченого, поглибленого вивчення потребує проблема формування комплексу заходів, необхідних для забезпечення дотримання таких прав і свобод з урахуванням європейських та міжнародних норм. Такі заходи Д. Лубінець пропонує формувати в наступних напрямках, які відобразимо на рис. 2.

При цьому зауважимо, що правовий захист та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання

наслідків війни передбачає гарантування громадянам права на житло, захист тих категорій населення, що проживають на тимчасово окупованих територіях та права яких порушуються внаслідок здійснення активних бойових дій. Крім того, окремого підходу потребує процес захисту прав і свобод населення, що виїхало за межі країни та депортованого (примусово переміщеного) на територію країни-агресора.

Очевидно, що в умовах ведення війни надзвичайно важко забезпечити правовий захист та відновлення прав людини і основоположних свобод, тому, як стверджують М. Смуш-Кулеша, А. Федорова та Б. Мойса [4, с. 6–7], зазначені заходи мають вирішальне значення та повинні формуватися з урахуванням необхідності реалізації основних правових засад щодо захисту права на житло, соціального захисту, забезпечення рівності та захисту від дискримінації, а також захисту трудових прав людини і громадянина. Причому, основний акцент повинен робитися на відповідність пропонованих заходів нормам міжнародного та європейського права, міцний зв'язок із яким встановлено Україною шляхом ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини [8]. Цей нормативно-правовий акт В. Полякова [5] вважає основним джерелом права в Україні, що регулює правовідносини у досліджуваній сфері.

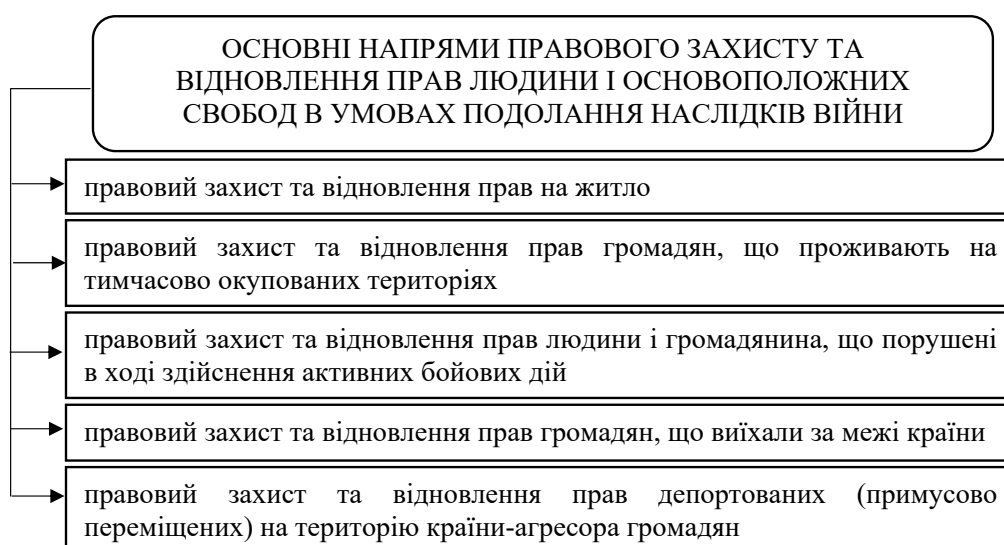

Рис. 2. Основні напрями правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни

Джерело: власна авторська розробка.

Дослідивши основні наукові підходи до систематизації заходів у сфері правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни, пропонуємо їх поділяти на декілька видів, зокрема:

1) адміністративно-правові заходи захисту та відновлення прав і основоположних свобод людини та громадянина, до яких відносяться:

- нормативно-правова регламентація процесу визначення персоніфікованих представників органів державної влади та місцевого самоврядування, на яких покладається відповідальність за забезпечення належних умов реалізації прав і свобод усіх категорій населення;

- визначення конкретних адміністративних процедур щодо чіткого встановлення порядку виконання суб'єктами управління своїх обов'язків у взаємовідносинах з громадськістю;

- посилення відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язків посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, внаслідок чого відбулося порушення прав громадян;

- посилення ефективності судового захисту та контролю;

2) цивільно-правові заходи захисту та відновлення прав і основоположних свобод людини та громадянина, серед яких:

- визнання прав та свобод людини і громадянина;

- припинення дій, що порушують права та свободи людини і громадянина;

- повне відшкодування завданої шкоди та забезпечення компенсації немайнових втрат потерпілого;

- забезпечення призупинення або припинення договірних зобов'язань;

- визнання правочинів недійсними.

Зазначимо, що комплексне виконання запропонованих заходів адміністративно-правового та цивільно-правового характеру дозволить досягнути бажаного ефекту та на належному рівні забезпечити правовий захист та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження особливостей та проблем правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни дають підстави стверджувати, що чинники і фактори воєнного характеру деструктивно впливають на процес забезпечення правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в період запровадження спеціального правового режиму воєнного стану в Україні. На підставі результатів дослідження встановлено, що права та свободи людини і громадянина регламентовані як вітчизняним законодавством, зокрема, Конституцією України, так і нормами міжнародного та європейського права. Окреслено основні напрями правового захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах подолання наслідків війни та запропоновано заходи правового захисту та відновлення прав і основоположних свобод людини і громадянина, які поділяються на адміністративно-правові та цивільно-правові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рижук Ю.М. Забезпечення органами місцевого самоврядування прав людини в умовах воєнного стану. Київський часопис права. 2022. № 4. С. 25–30. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.3>
2. Мерник А., Стоян Є., Артеменко К. Обмеження прав людини та основоположних свобод в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 49–52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/7>
3. Права людини в особливих правових режимах: досвід України: монографія за заг. ред. д.ю.н., проф. М.В. Афанасьєвої. Одеса: ВД «Гельветика». 2022. 356 с.
4. Смуш-Кулеша М., Федорова А., Мойса Б. Соціальні права в Україні під час війни: звіт про оцінку потреб. Рада Європи. 2022. 64 с. URL: <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua-2/1680a9b408>
5. Полякова В. В. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як джерело права в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 1. С. 145–148. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/4626/1.pdf>

6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

7. Лубінець Д. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо додержання прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України за період 24 лютого – 31 жовтня 2022 року. Харків: Видавництво «Право», 2022. 108 с. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf>

8. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 р. № 994_535. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text